

İSLÂM HUKUKUNDA RE'Y VE İCTİHAD

Dr. ABDULKADİR ŞENER

Re'y ve İctihad'ın Tarifi:

1) *Re'y*, Arapça “*raâ*” (رأى) fiilinin masdarı olup sözlük anlamı, düşünmek ve görmektir. Latince “*opinio*” sözcüğüne tekabül etmektedir. Daha sonra “*re'y*”, aynı kökten gelen mef'ul isim, yani “düşünülen ve görülen” şey anlamında kullanıldığı gibi, terim olarak, düşünüp taşındıktan ve doğru olan ciheti anlamak için araştırmada bulunduktan sonra varılan kanaat ve görüş anlamına gelmektedir. Fıkıh Usûlünde, hakkında nass bulunmayan konulardaki icthad'ın temeli olan *re'y*, İslam hukukunun gösterdiği düşünme yollarından gitmek suretiyle yapılan aklı bir faaliyettir.¹

Re'y'i, İslam hukukçuları genel olarak ikiye ayırırlar:

a) Muteber olan *re'y*. Buna “*memduh re'y*” denilmektedir ki övülmüş olan *re'y* demektir. İslam'ın ruhuna uygun olup ciddi bir araştırma ve kafa yormanın ürünü olan *re'y*ler bu kısma girer. Sahabilerden itibaren büyük müctehidler tarafından beyan edilen *re'y*ler böyledir. ,

b) Muteber olmayan *re'y*. Buna da “*mezmun re'y*” denilmektedir ki kınanmış olan *re'y* demektir. İslam'ın ruhuna aykırı olan indî rey'ler de bu kısma girer. Bu türlü *re'y*leri kasederek Hz. Ömer, “*Re'y* sahiblerinden sakımnız; çünkü onlar, sünnetlerin düşmanıdırlar; hadisleri öğrenip hıfz etmekten âciz oldukları için *re'y* ile konuşurlar ve böylece hem kendileri saparlar, hem de başkalarını saptırırlar.”² demiştir. Bu türlü *re'y*leri kınayan birçok rivayet ve hadisler vardır. Biz, bu konuda sadece şu hadîs'i nakletmekle yetineceğiz:

Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

“*Allâh, size ilmi verdikten sonra onu zorla söküp geri almaz. Ancak sizden onu, âlimleri ilimleriyle birlikte öldürmek suretiyle söküp alır ve geriye kara cahil-*

1 Abdulvehhab Hallaf, *Masâdiru't-Teşrii'l-İslâmî*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1970, s. 7, 8.

2 İbni Kayyim, *I'lâmu'l-Muvaki'in*, Ferecullah Zeki tabı, Mısır, 1325-1326, c. I, s. 63, 91 vd.

ler kalır ki, onlardan fetvâ sorulur; onlar da re'yleriyle fetvâ verirler ve böylece hem kendileri saparlar, hem de başkalarını saptırırlar.”³

Bu hadis'ten açıkça anlaşılıyor ki cahillerin ilim ve icthad'a dayanmayan indî ve keyfî re'yleri kınanmaktadır.

İşte re'y'i icthad'dan ayıran başlıca husus da, her re'y'in muteber olmayışı ve birtakım re'y'lerin İslâm hukukunda merdud oluşudur. Öte yandan re'y, icthad'a nisbetle zayıf bir kanaattir.

2) İctihad sözü de Arapça “*cehd*” ^{جهد} kökünden türetilmiş olup çalışmak, çabalamak ve bir işin sonuna ulaşmak için elden geldiği kadar gayret etmektir. Fıkıh Usûlü terimi olarak icthad, ayrı ayrı delillerinden amelî şer'i hükümleri çıkarmak (istinbat) için son derecede çaba harcamaktır, diye tanımlanmaktadır.⁴

Delalet bakımından zannî olan nass'ların ifade ettiği hükümleri istinbat için ve hakkında nass bulunmayan konularda kıyas, istihsan ve istislah gibi metodlarla veya İslâm hukukunun genel kurallarına başvurarak yapılan genel icthad'ın bir çeşidi de “re'y ile icthad”dır ki bu da, hakkında nass bulunmayan olaylar üzerinde, İslam hukukunun gösterdiği düşünme yollarıyla yapılır. İmam Muhammed'in bize kadar ulaşmamış bulunan “Kitabu İctihadi'r-Re'y” adlı eserinin başlığı işte bu türlü icthad'ı göstermektedir.⁵ Biraz sonra, ele alacağımız Muaz b. Cebel ile ilgili hadis'te, re'y ile icthad, bizzat Hz. Pegamber tarafından tasvib edilmiştir.

Usulcüler icthad'ı üçe ayırırlar:

a) *Tahkiku'l-menat*. Bu da ikiye ayrılır: i) *Âmm*'i (genel'i) tahkik. Yani hükmün mahallini ve ferî'deki illetini tayindir. Sözelimi, Allah adaleti emretmektedir. Kişi nasıl olursa adaletli sayılır, yani adaletin derecesi nedir? Yine, kişi bazı yakınlarına nafaka vermekle mükelleftir; ancak bunun miktarı ne olacaktır? İşte bunlara benzer soruların cevpları bu kısma giren icthad'larla açıklanır. ii) *Hâss*'i (özel'i) tahkik. Sözelimi, “en üstün amel hangisidir?” diye sorulduğunda Hz. Peygamber, “*vaktinde kılınan namazdır.*” buyurmuş; başka bir zaman aynı soruya, “*Allah'a imandır.*” diye cevap vermiştir. Demek ki bu, soruyu soranların durumu ile ilgilidir. Aksi takdirde, “en üstün” olan şeylerin

3 Buhari, *el-Câmi'u's-Sahih*, Leiden, 1862, c. IV, s. 429 (K. İ'tisam: 8).

4 Abdulvehhab Hallaf, a. g. e., s. 7.

5 A. Hallaf, a. g. e., s. 7, 8; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, University Press, Oxford. London, 1950, s. 105.

taaddüd etmesi gerekir ki, böyle bir şeyi akıl kabul etmez. İşte bu gibi hususların tesbitiyle ilgili icthad'lar da, hâss'ı tahkik nevindedir.

b) *Tenkihu'l-menat*. Bu, hüküm için muteber olan birçok nitelikler arasından asıl vasfı ayırdetmektir.

c) *Tahrîcu'l-menat*. Bu da, kıyas yoluyla yapılan icthadları ifade etmektedir.⁶

Bunlar, ferdî icthadlardır; bilginlerin ittifak halindeki icthadına ise, icma' denilmektedir.

Peygamber ve Sahabiler Devrinde Re'y ve İctihad:

1) Dâimâ akıl sahiplerine hitab eden KUR'AN gibi ilâhî bir kitabın vahiyine mazhar olan ve aklı olmayanları muhatap edinmeyen bir din'in tebliğcisi Hz. Peygamber'in, insan aklının faaliyet alanına giren re'y ve icthad'ı benimseyip teşvik etmesi çok tabiidir.

Ancak, bizzat Hz. Peygamber'in re'y ve icthad ile hüküm verip vermeme- si bilginler arasında tartışma konusu olmuştur. Ekserî bilginlere göre Hz. Peygamber de, hakkında vahiy gelmemiş olan konularda re'y ile icthad yapar ve bazan da yanıldığı olurdu. Nitekim Peygamber'in icthad yaptığı bazı işler için Kur'an'da itabla karşılaştığını görmekteyiz. Meselâ, savaşa katılmak istemeyen munafıklara müsaade etmesi üzerine gelen, "Allah seni affetsin; doğru olanlar sana belli olup yalancuları bilmeden niçin onlara izin verdin?"⁷ âyetinde Peygamber'in yapmış olduğu icthad'da yanıldığına işaret vardır.⁸ Kezâ, Hz. Peygamber, Bedr Savaşı için bir yere karargâh kurmak istemişti. Sahabilerden Hubab b. Munzir, "Yâ Rasûlallah, bu bir vahye dayanıyorsa, başımız üstüne; eğer icthad ve re'y ile böyle karar vedinizse, bu, harp taktiğine uymamaktadır." demiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber, oradan orduyu hareket ettirerek suyun başına karargâh kurmuştur.⁹

Ebû Ali el-Cubbâi (ö. 303 h.) ve Ebû Hâşim Abdusselâm (ö. 321 h.) gibi bir kısım bilginlere göre Hz. Peygamber, şer'î işlerde icthad ile amel etmemiş-

6 Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, Matbaatu't-Ticariyye, Kahire, (t. y.), c. IV, s. 89 vd.

7 Tevbe, 43.

8 İbni Hâcib, *Muhtasaru'l-Müntehâ*, İstanbul, 1307-1310, c. II, s. 462.

9 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Kahire, 1945, s. 234; Ali Hasan Abdulkadir, *Nazratü'n Âmme fi Tarihi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Mısır, 1965, s. 52.

tir; çünkü Kur'an'da, "O kendiliğinden konuşmaz."¹⁰ buyurulmuştur. Buna göre, Peygamber'in ictihad'ı vahiy demektir, yani en azından sünnet'tir.¹¹ Buna karşılık İmam Ebû Yusuf ve İmam Şâfiî gibi fakihler, Peygamber'in ictihad yapmasını normal görmekte ve bu âyet'in, "Muhammed, Kur'an'ı kendisi uyduruyor." diyenlere cevap teşkil ettiğini ileri sürmektedirler. Kanaatimizce doğru olan görüş de budur.¹²

Peygamber, şer'i bir meselede yaptığı ictihad'da yanılırsa, Onun mutlakâ Allah tarafından uyarılacağını, Peygamber'in hatâ üzerinde kalmayacağını, böylece O'nun bu türlü ictihadının huccet olduğunu fakih ve bilginler ittifakla kabul etmişlerdir.¹³

Hz. Peygamber, dünya işleriyle ilgili olan re'y ve ictihadının bazan isabetli olmayacağını kendileri de beyan etmişlerdir. Nitekim Râfi' b. Hadic şöyle rivayet eder:

"Hz. Peygamber Medîne'ye gelince, Medînelilerin hurmayı aşıladıklarını gördü ve 'Ne yapıyorsunuz?' dedi. Onlar da, 'biz böyle yaparız.' dediler Hz. Peygamber ise, 'umarım ki böyle yapmasanız daha iyi olur.' buyurdu. Bunun üzerine onlar bu işi bıraktılar; fakat hurmalar verimini eksiltti. Durumu kendilerine haber verdikleri zaman Hz. Peygamber; 'Ben, ancak bir beşerim. Eğer size dininizle ilgili bir şey emredersem, ona uyun. Size, re'y'e dayanan (dünya ile ilgili) bir şey emredersem, beşer olduğum için ben de yanılabilirim.' buyurmuştur".¹⁴

Abdullah b. Râfi', Ummü Seleme'den Hz. Peygamber'in, huzurunda miras ve eski olaylar hakkında yargılanan kimselere, "Ben, neak aranızda, bana vahiy gelmeyen şeylerde re'y ile hükmediyorum." buyurduğunu rivayet etmiştir.¹⁵

Hz. Ömer de, bir gün minber'e çıkmış ve "Ey insanlar, Peygamber'in re'y'i isabetli olur elbette; çünkü O'na Allah, doğruyu gösterir. Bizim re'y'imiz ise tahminden ibarettir." demiştir.¹⁶

Hz. Peygamber, kendi huzurunda Sahâbilerin ictihad'da bulunmalarına da müsaade etmiştir. Meselâ, Bedr esirleri hakkında Sahâbileriyle istişarede

10 Necm, 3.

11 Ebu'l-Huseyn el-Basri, *el-Mu'temed*, yazma, Laleli, No. 788, c. II, v. 125/a, b.

12 Ebu'l-Huseyn el-Basri, a. g. e., c. II, v. 125/a; İbni Hacıb, a. g. e., c. II, s. 462, 463.

13 Serahsî, *Usûlü'l-Fıkh*, Kahire, 1372, c. II, s. 91.

14 Müslim, *el-Câmi'u's-Sahih*, Kahire, 1955, c. IV, s. 1835.

15 Ebu Dâvud, *Sunen*, Kahire, 1280, c. II, s. 75.

16 Ebu Dâvud, a. g. e., c. II, s. 75.

bulunmuş; Hendek (Ahzab) Savaşında Benî Fizare ile sulh işini Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubâde arasında istişare etmiştir. Bir olay münasebetiyle Ebu Bekr ve Ömer'e, "*Vahiy gelmeyen bir meselede ben de sizin gibiyim, siz de görüşünüzü söyleyin.*" buyurmuştur.¹⁷

Yine, Hz. Peygamber, Sahabilerin, kendisinden uzakta oldukları zamanlarda da re'y ile icthad etmelerini tasvib etmiştir. Muaz b. Cebel ile ilgili hadis bunun açık delilidir.¹⁸

Pek çok fakih ve muhaddislerin beyan ve rivayetlerine göre Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e görevli olarak gönderirken ona;

"— Ne ile hükmedeceksin?" diye sormuş; Muaz da,

"— Allah'ın Kitab'ı ile." cevabını vermiştir. Hz. Peygamber,

"— Allah'ın Kitabında bir hüküm bulamazsan?" buyurunca; Muaz,

"— Allah'ın Elçisinin Sünneti ile." demiştir. Hz. Peygamber,

"— Onda da bulamazsan?" diye sormuş; Muaz ise,

"— Re'y'imle icthad edrim." cevabını vermiştir. Bunun üzerine çok memnun olan Hz. Peygamber,

"— Rasûlünün elçisini, Peygamberinin razı olduğu şekilde muvaffak kılan Allah'a hamd olsun." buyumuştur.¹⁹

Ancak, bu hadis'in sıhhati üzerinde bazı tartışmalar olmuş ise de, bilgilerin kabul edilip delil olarak zikredilmesi, onun sıhhatini kesinlikle teyid etmektedir.²⁰

2) Sahabiler de, gerektiğçe re'y ile icthad'a başvuruyorlardı. Onlar, icthad'larında ilhamlarını daima Kitab ve Sünnet'ten alıyorlar, bu arada re'y ile icthad yaparken umumi ve hususî maslahatları (menfaatleri) araştırıp onlara göre hüküm veriyorlardı.²¹

Ebu Bekr ve Ömer b. el-Hattab, Kitab ve Sünnet'te bir hüküm bulamadıkları zaman re'yleriyle karar verirlerse, "Bu, benim re'yimdir; doğru ise Allah'tan, yanlışsa bendendir." derlerdi. Birgün Hz. Ömer'in kâtibi, "İşte

17 Serahsî, *el-Mebsut*, Kahire, 1324-1331; c. XVI, . 80.

18 J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 105, 106.

19 Şafîî, *el-Umm*, Kahire, 1321-1325, c. VII, s. 273; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Mısır, 1313, c. V, s. 230, 236, 242; Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahih*, Kahire, 1937-1962, c. III, s. 616, 617 (K. Ahkâm: 3); Ebu Dâvud, *Sunen*, c. II, s. 75, 76; Dârimî, *Sunen*, Dimaşk, 1349, c. I, s. 60; Serahsî, *el-Mebsut*, c. XVI, s. 69, 70.

20 İbni Kayyim, *İ'lâmu'l-Muwakki'in* Ferecelluh Zeki tabı, c. I, s. 244.

21 M. Y. Musa, *Tarihu'l-Fikhi'l-İslâmi*, Mısır, 1958, s. 53.

bu Allah'ın ve Ömer'in görüşüdür." diye yazmıştı. Hz. Ömer, "çok kötü söyledin, Ömer'in görüşü budur; doğru ise Allah'tan, yanlış ise Ömer'dendir." dedi.²²

İbni Mes'ud da re'y ile fetvâ verince, "doğru ise Allah'tan, yanlış ise Şeytandır; Allah ve Rasûlü ondan berîdir." derdi.²³

Şa'bî'den rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, birisinden ileride pazarlık olursa satın almak üzere bir at almış ve üzerine yük yükleyince hayvan ölmüştü. Bu yüzden atın sahibi ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştı. Hz. Ömer, "Kimi istersen onu aramızda hakem yap." dedi. Adam da, Iraklı Şureyh'i teklif etti. Şureyh ise, Hz. Ömer'e, atı sağ salim aldığına göre, onu ya aynı şekilde teslim edeceksin veya ödeyceksin, diye hükmetti. Bu hüküm, Hz. Ömer'in hoşuna gitmiş olacak ki Şureyh'i kadı olarak görevlendirdi ve ona, Kitab ve Sünnet'e göre hükmetmesini, bunlarda bir hüküm bulamazsa re'y ile icthad yapmasını emretti.²⁴

Abdullah b. Abbas da, kendisine bir şey sorulduğu zaman, onun hükmü Kur'an ve Sünnet'te yoksa, Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in icthad'larıyla, onlarda da yoksa kendi re'yi ile cevap verirdi.²⁵

Birisi, "karısına vereceği mehr'in miktarını tesbit etmeden ölen kimse hakkında ne dersin?" diye İbni Mes'ud'dan sordu. İbni Mes'ud, "Bu hususta Hz. Peygamber'den bir şey işitmedim." dedi. O da, "Bunu re'yinle açıklamaz mısın?" dedi. Bunun üzerine İbni Mes'ud, "Kadın, mehr-i misil ve miras hakkına sahiptir. İddeti de tam olarak beklemektir." diye cevap verdi.²⁶

İmam Şfii (*el-Umm*, c. VII, s. 162 vd.), Hz. Ali ve Ömer gibi bilgin ve fakih Sahabîlerin re'y ile icthad'a dayanarak verdikleri hükümlere dair pek çok örnek vermektedir. Diğer hadis ve fıkıh mecmualarından faydalanarak Sahabîlerin re'y ile icthad'larına dair misalleri çoğaltmak mümkündür.

Tabîilerle Müctehid İmanlar Devrinde Rey ve İctihad:

Hz. Peygamber ve Sahabîler devrinde daha çok pratik ihtiyaç ve kazâî olaylar münasebetiyle başvurulmuş re'y ve icthad, Tabîiler ve Teba-i tâbiîn ve müctehid imamlar devrinde, toplumsal şart ve faaliyetlerin yoğunluğuna paralel olarak daha da genişlemiş, bunlara birçok ilmî görüş ve icthadlar da katılmıştır.

22 İbni Kayyim, *I'lamu'l-Muvakki'in*, F. Zekî tabı, c. I, s. 61, 62.

23 İbni Kayyim, a. g. e., Delhi tabı, 1313-1314, c. I, s. 20.

24 İbni Kayyim, a. g. e., F. Zekî tabı, c. I, s. 98.

25 Dârimî, *Sunen*, c. I, s. 59.

26 Ebu Yusuf, *el-Asâr*, Ebu'l-Vefâ neşri, Kahire, 1355, s. 132.

Tâbîler devrinden itibaren yavaş yavaş teşekkül etmeye başlayan fıkıh ekolleri (mezhepler), re'y ve ictihad karşısında da farklı durumlar arz etmektedir. Bir kısmı, bazı hadislerin sıhhatinden şüphe ederek re'ye fazla önem verirken, diğer taraftan bir kısmı da nass'lara, özellikle Sünnet'e muhalefet etmiş oluruz endişesiyle re'y ile ictihad'dan mümkün olduğu kadar kaçınmıştır.

Bu devredeki re'y ile ictihad hakkında tatbikatla ilgili bazı örnekler verecek, konuyu biraz daha aydınlığa kavuşturmak istiyoruz.

1) 69-83 hicrî yıllarında Mısır kadısı bulunan Abdurrahman b. Huceyra'ya bir kadın gelip bir sebepten dolayı köle âzad etmek istediğini ve yeni doğmuş bir köle çocuğunu âzad ettiği takdirde bunun yeterli olup olmayacağını sormuş; kadı da, Kur'an'da geçen "köle âzadı" (tahrîru rakabe) deyiminin köle çocuğunu da içine aldığı re'y ile yorumlayarak "evet, caizdir" diye cevap vermiştir.²⁷

2) Yine Mısır'da 98-100 hicrî yıllarında kadılık yapmış olan İyad b. Ubeydullah, Halife Ömer b. Abdilaziz'e yazarak, parmağı ile bir kız çocuğunun bekâretini izale eden çocuğa nasıl bir ceza tertib edileceğini sormuş; Halife de, "Bu hususta bize bir şey intikal etmedi, yani biz böyle bir mesele hakkında herhangi bir hadis veya rivayete sahip değiliz; ben, bu işi sana bırakıyorum, re'yinle hükmet." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Kadı, ceza olarak çocuğa elli dinar para tazminatı ile hükmetmiştir.²⁸

3) Mısır kadularından Tевbe b. Nemr (Nimr, ölümü: 120 h.), o güne kadar sahipleri veya vasileri tarafından yönetilen Mısır'daki vakıfları, kötüye kullanmamaları için, şahsî re'yi ile kendi idaresi altına almış ve onları büyük bir inkişafa kavuşturmuştur.²⁹

4) Ebû Hanîfe (ö. 150 h.)'ye göre düşman ülkesine (dâr-i harb'e) müsaade ile giren bir müslüman'ın, parayı bir misli fazlasına (bir dirhemi iki dirheme) vermesi caizdir, çünkü orada İslâmî hükümler cârî değildir; o halde bir müslüman, rızalarını temin etmek şartıyla, düşmanların mallarını her yolla alabilir. Evzâî (ö. 157 h.), bu görüşe karşı çıkar ve İslam'ın her yerde faizi yasakladığını kâfirlerin de mal ve canlarının müslümanlar için haram olduğunu söyler. Ebû Yusuf (ö. 182 h.) ve Şafii (ö. 204 h.), bu hususta Evzâî'yi desteklerler.³⁰

27 el-Kindî, *Kitabu'l-Vulât ve'l-Kudât*, Beyrut, 1908, s. 319.

28 el-Kindî, a. g. e., s. 334.

29 el-Kindî, a. g. e., s. 346.

30 Şafii, el-Umm, c. VII, s. 326.

İşaret etmek gerekir ki, burada Ebu Hanîfe, bir bakıma, modern devletler hususî hukukuna uygun bir görüş ileri sürmekte, faizi yasaklamayan ecnebi bir memlekette bir müslüman için oranın mevzuatına göre faizle iş yapmanın caiz olduğunu kabul eder görünmektedir.

Böylece hem kazâî, hem de ilmi çalışmaların ortaya koyduğu re'y ve icthadlar, bütün İslam merkezlerinde mevcuttu. Ebu Hanîfe'nin temsil ettiği Irak (Kûfe) ekolü, re'ye son derecede önem vermekteydi. Bununla birlikte Ebu Hanîfe, "Bizim bu ilmimiz, gücümüzün yettiği en iyi bir re'ydir; birisi bundan, daha iyisini ortaya korsa onu kabul ederiz." derdi.³¹ Bu ekolün ünlü imamlarından Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189 h.) de, "Hadis ile amel ancak re'y ile, re'y ile amel de ancak hadis ile müstakim olur." demiştir.³²

Medîne'nin vakur ve ünlü imamı Mâlik b. Enes (ö. 179 h.), Sahabilerin re'yine önem verdiği gibi, kendisi de re'y'e başvururdu. O, bazan re'y'i kıyas ve istihsan anlamında da kullanırdı. el-Muvatta'ında onun, çoğu zaman, "raeytu" (رأيت) (=böyle gördüm), "erâ" أرأى (= böyle görüyorum) ve "fi ra'yî" (في رأبي) = benim görüşüme, re'yime göre) dediğini müşahade etmekteyiz.³³ İmam Mâlik de, re'yinin yüzdeyüz isabetli olduğunu iddia etmez ve ekseriya, "... Biz ancak zanda bulunuyoruz ve kesin olarak bilemiyoruz."³⁴ mealindeki âyeti tekrar ederdi.³⁵

İmam Şâfiî, ancak icthad anlamındaki re'y'i kabul eder ve ona göre kıyas da icthad'dan ibarettir.³⁶ Şâfiî, Medîneli bilginler için, "*hadis ve re'y ehli*" deyimini kullanır.³⁷

Medîne'de re'y, İmam Mâlik'ten önce de hayli ileri idi. Hattâ "*Rabiatu'r-Re'y*" unvanını alan Rabîa b. Ebî Abdurrahman (. ö. 136 h.), re'y ile icthad konusunda bütün çağdaşlarından çok üstündü. Mekke'de de, bilhassa yaşlı otoritelerden olup, Kur'an'ı akli bir şekilde tefsir eden Mücâhid (ö. 100 h. yılından sonradır), fıkıh'ta da geniş çapta re'ye önem vermiştir.³⁸

Basra bilginlerinden Hasan el-Basri (ö. 110 h.) de, gerektiğçe re'y ile fetvâ veren fakihlerdendi.³⁹

31 İbni Kayyim, *İlamu'l-Muvakki'in*, F. Zeki tabı, c. I, s. 86.

32 Serahsi, *Usul*, yazma, v. 176/b.

33 J. Schacht, *The Origins*, s. 115, 118.

34 Câsiye, 32.

35 İbni Kayyim, a. g. e., c. I, s. 87.

36 Şâfiî, *er-Risale*, Kahire, 1940, s. 477.

37 Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, el-Umm'un kenarında, Bulak, 1325, c. VII, s. 197.

38 J. Schacht, a. g. e., s. 114.

39 Dârimi, *Sunen*, c. I, s. 59.

Ahmed b. Hanbel, hadisçi olduğu için re'ye geri plânda bir yer verir ve "Hadîsin zaifi bile, re'y'den üstündür." derdi.⁴⁰ Bu arada hadis ve re'y'e aynı derecede yer veren bilginler de vardı. Sözcüleri, İbni Mübârek, "Kişi, ancak hadis'i (eser'i) bildiği ve re'y'de basiretli olduğu zaman fetvâ verebilir." derdi.⁴¹

Zahirilerle Ca'feriler, re'y'i kabul etmedikleri gibi, re'y ile icthad'ın gelişmiş ve sistematik bir şekli olan "kıyas" ı bile tanımazlar.⁴²

Sonuç:

Bilindiği gibi İslâm hukukunda asıl kaynaklar, Kitab (Kur'an) ve Sünnet nass'larıdır. Bunların, hükmünü sarahatle belirtmediği konularda ilk önce re'y ve icthad'a başvurulmuştur. Toplu halde yapılan icthad ve varılan sonuç, "icma" adını almış, Kitab ve Sünnet'ten sonra üçüncü kaynağı teşkil etmiştir.

Aklî sahiplerine hitab eden ve insan aklına son derecede önem veren İslam Dini ve buna bağlı olarak İslâm Hukuku, yeni olayları hükme bağlamak için elbette re'y ve icthad'a başvuracaktı. Dinî ve hukukî meseleleri, indî görüşlerle beşerî arzulara uyararak, İslam'ın ruhundan uzaklaştırmak gibi bir duruma düşmemek endişesiyle re'y ile icthad'a karşı koyanlar olmuşsa da, İslam hukukçularının büyük çoğunluğu, fikh'ı, statik ve katı bir hale girmekten kurtarmak için gerektiğince aklî istidlal yollarına başvurmuşlardır. Bu aklî istidlâl metodları da, re'y ile icthad'dan başlayıp zamanla gelişerek *kıyas*, *istihsân*, *istislâh* ve *istüşab* gibi adlarla anılan icthad prensipleridir.

İşte, İslam hukuku taklid ve taassuba boğulmadan önceki çağlarda bu gibi aklî esaslar ve ciddi hukukçular (müctehidler) sayesinde büyük bir seyyahiyet kazanmış ve yeni toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilecek bir niteliğe sahip olmuştur.

40 İbni Kayyim, a. g. e., c. I, s. 88.

41 İbni Kayyim, a. g. e., Delhi tabı, c. I, s. 16.

42 M. Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-Fikhiyye*, Kahire, Matba'atü Muhaymer, (t. y.), s. 354, 355; M. Yusuf Musa, *Tarihu'l-Fikhi'l-İslâmi*, s. 248.